

Loreta Vaicekauskienė

Apie kalbos mitus

Tarmė daro neigiamą poveikį, jaunimo, miesto kalba, ankstyvasis kitų kalbų mokymas yra kenksminga ir nesuderinama su bendrine lietuvių kalba. Moksliniu požiūriu – tai tik mitas. Mūsų viešajai erdvei labai trūksta moksliniais tyrimais pagrįstos diskusijos, todėl toliau papasakosiu apie Lietuvių kalbos instituto vykdomo ir Mokslo tarybos remiamo projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ tyrimus – pirmą kartą atliktus kalbos nuostatų eksperimentus.

Paskaičiuokite, kiek kalbos atmainų, kiek kitų kalbų mes vartojame. Kieka rašome ir skaitome, kieka tik kalbame, kiek galime suprasti, bet nemokame kalbėti. Pridėkime dar formalų ir neformalų stilių, profesinę kalbą, žargoną. Kiekvieno kalbėtojo rinkinukas bus vis kitoks, bet niekada nebus viena ir vienoda kalba. Nuostabiausia, kad ši įvairovė niekam nėra našta. Nesu girdėjusi skundžiantis mokant per daug kalbos ar kalbų.

Kaip tik todėl teiginiai, kad tarmės yra kliūtis bendrinei kalbai, gerokai prasilenkia su tikrove. Jie remiasi atskyrimo ideologija, pagal kurią vienu metu vienoje vietoje gali gyvuoti tik viena kalba ir ta be jokių variantų. Kalbos šis požiūris, žinoma, nepakeičia, bet negatyvumo viešojoje erdvėje dėl jo daugėja. Randasi nepasitenkinimo, nepasitikėjimo savimi mokykloje – jei vaikai išgirsta, kad iš tėvų išmoktos kalbos ar tarmės reikia vengti. Ats(is)kyrimo ideologija būdinga daugeliui etnolingvistiniu pagrindu susiformavusių valstybių. Jai egzistuoja viena gera kalba, viena susikalbėjimo priemonė – bendrinė kalba. Paprasti žmonės šią ideologiją priima noriai ir nuoširdžiai ja tiki, nes suvokti pasaulį vienodesnį yra lengviau ir saugiau. Įdomu, kad žmonių ir kalbos normintojų įsivaizdavimas, kokie bruožai būdingi geriausiai kalbai, gerokai skiriasi, bet tai jau kito straipsnio tema.

Vis dėlto, be bendruomenę vienijančios geriausios kalbos idėjos, egzistuoja vadinamosios šnektos bendruomenės normos. Jomis remdamiesi konkrečioje situacijoje renkames

tinkamiausius kalbos variantus, skirtingas kalbas. Ši normų sistema paaiškina, kodėl neišnyksta kalbos įvairovė. Todėl, kad ji yra funkcionali. Todėl, kad norint būti autentiškam, kaitalioji tapatybę ar įvaizdį neužtenka vienos ir vienodos kalbos. Yra daugybė kontekstų, kur sunorminta kalba komunikacijai nėra privalumas.

Mūsų tyrimai rodo, kad su prigimtinė tarmė aiškiai siejamos nuoširdumo, šiltumo, linksmu-

Rezervato sąlygomis paveldą galima išlaikyti, bet mobilus jaunimo tikrai ne.

mo, draugiškumo savybės. O štai tarp neigiamų kalbančiojo bendrine kalba stereotipų dažnai pasitaiko apibūdinimai „nuobodūs“ ir „šaltas“.

2013 m. paskelbti tarmių metais, siūloma mokyti tarmių mokykloje, skleisti nuostatą, kad tarmės yra kultūros paveldas. Tačiau bet kokia kalba išlieka tik tada, jei ji iš vienos kartos perduodama kitai. Dar geriau išlikimą užtikrina vartojimas viešojoje erdvėje. Nemanyčiau, kad etnografiniams dalykams jaunimas teiktų pirmenybę. Dešimtmečius ribotas tarmės geografinis ir socialinis mobilumas yra suformavęs ryškius neigiamus stereotipus. Tarmiškai kalbantys žmonės siejami su kaimietišku, senamadišku, senatvišku, laikomi siauresnių pažiūrų.

Rezervato sąlygomis paveldą galima išlaikyti, bet mobilus jaunimo tikrai ne. Kol tarmė negali judėti kartu su kalbėtoju, kol net menkiausia su bendrine kalba sumišusi tarminė tarties ar kirčiavimo ypatybė laikoma netinkama (tai skausmingai įtvirtina lietuvių kalbos egzaminas), tol didesnių perspektyvų ji neturi.

Kalbos kaita tirama pasąmoningų nuostatų eksperimentais. Taip sužinoma, koks kalbos akcentas suteikia kalbėtojui patrauklumo ir gali plisti ateityje, perimtas kitų žmonių. Paprastai tokiuose eksperimentuose leidžiami kalbos įrašai ir prašoma įvertinti kalbėtojų

asmenines savybes. Vertintojams neišduodama, kad iš tiesų tiriami kalbos skirtumai.

Beveik 2000 moksleivių tyrimas visoje Lietuvoje parodė, kad, kai tarminis kalbėjimas sugretinamas su netarminiu, tarmės akcentu kalbantis žmogus įvertinamas kaip mažiau protingas, mažiau rimtas, patikimas, pasitikintis savimi, siekiantis tikslo, malonus, įdomus ar *kietas*. Taigi, jeigu manysime, kad išvardytos savybės

kokiame nors kontekste mokslieiviams bus svarbios, tikėtina, kad tarmės bruožų jie vengs.

Įdomu, kad po eksperimento perėjus prie atviro, sąmoningo vertinimo tie patys moksleiviai pasirodė dideli tarmės patriotai. Reitinguodami sąraše pateiktas lietuvių kalbos atmainas pagal tai, kuri jiems labiausiai patinka, pirmą vietą jie skyrė savo krašto kalbai. Didžiausias atvirai reiškiamas lojalumas

pastebėtas Telšių, Alytaus, Kauno rajonuose. Miesteliuose aplink Uteną ir Panevėžį gimtoji tarmė pirmavo palyginti nedideliu statistiniu skirtumu, o Šiaulių ir Marijampolės krašte tarmės vieta reitinge nesiskyrė nuo Vilniaus ir bendrinės kalbos, tačiau buvo aukštesnė kitų tarmių atžvilgiu.

Sąmoningų ir pasąmoningų nuostatų atskleisti skirtumai nestebina. Daugybė tyrimų rodo, kad apie kalbą atvirai teigiama viena, o jos vartoseną atskleidžia gerokai sudėtingesnį vaizdą. Vartosenai galioja minėtos šnektos bendruomenės normos, susijusios su skirtingos tapatybės poreikiais.

Kalbotyra yra aprašomasis mokslas. Kalbos tyrėjai stebi ir fiksuoja kalbai būdingas struktūras, komunikacijos dėsnius, kitimo polinkius. Mokslininkai nenurodinėja, kaip kalbėti ir ką manyti apie vieną ar kitą kalbos atmainą. Tačiau jie būna laimingi, jei jų tyrimai pasitarnauja kurti bendruomenei, kurioje geriau gyventi. ■

Loreta Vaicekauskienė yra Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos skyriaus vadovė, Vilniaus universiteto docentė